

Андрій ЖИВ'ЮК*

Поранення генерала М. Ватутіна: факти та інтерпретації

У статті на основі систематизації вже відомих та нещодавно віднайдених й оприлюднених архівних джерел проаналізовано інтерпретацію в радянській, сучасній українській і російській історіографіях події, що сталася 29 лютого 1944 р. — поранення командувача 1-го Українського фронту генерала армії М. Ватутіна.

Ключові слова: 1-й Український фронт, М. Ватутін, Українська повстанська армія, контррозвідка «Смерш», історіографія Другої світової війни.

14 жовтня 1947 р. головний командир Української повстанської армії Роман Шухевич («Тарас Чупринка») звернувся до особового складу з нагоди п'ятиріччя початку формування на Поліссі перших збройних груп УПА. Звернення впроваджувало офіційний, так би мовити, канон історії створення і боротьби повстанців. Однією з його складових стала пропагандистська тріада «В. Лютце — М. Ватутін — К. Сверчевський» з явним девізом: «Ми вбивали всіх поневолювачів українського народу»:

«Безстрашні командири й бійці УПА написали на її прапорах ряд боєвих чинів, що золотими буквами запишуться в історії української зброї. Караюча рука бійця УПА досягла навіть найбільш чільніших представників окупанта, як от шефа штабу СА Люте, командуючого “1-им українським фронтом” Ватутіна, чи заступника міністра збройних сил Польщі Сверчевського»¹.

Як відомо, існує версія, що 15 травня (?) 1943 р. спецзагін УПА «Помста Полісся» на чолі з О. Шумом на шляху Ковель–Брест

* Жив'юк Андрій Анатолійович — кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Рівненського Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. С. Дем'янчука.

¹ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / Упор. В. Сергійчук, С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. – Т. 2. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2007. – С. 125–126.

неподалік від с. Кортеліси (нині — Ратнівський р-н Волинської обл.) ліквідував шефа нацистських штурмовиків В. Лютце з його штабом. 29 лютого 1944 р. поблизу с. Милятин Острозького району Рівненської області у сутичці з бійцями УПА було важко поранено командуючого 1-м Українським фронтом генерала армії М. Ватутіна. 28 березня 1947 р. під час інспекторської поїздки на українські землі, включені до складу Польщі, у районі м. Балигород, біля с. Яблоньки в бою з сотнею УПА під командуванням майора С. Стебельського («Хрона») загинув відомий польський генерал-сталініст, заступник міністра оборони Польської Республіки К. Сверчевський.

Очевидними на сьогодні є обставини останнього замаху, що його уряд комуністичної Польщі використав як формальний привід для початку депортації українського населення Лемківщини в новостворені на колишніх німецьких землях воєводства — Вроцлавське, Гданське, Ольштинське, Познанське і Щецинське (рішення ЦК ПРП щодо проведення акції «Вісла» було ухвалене того ж дня, 28 березня 1947 р.).

Щодо обставин загибелі В. Лютце, то в результаті їх ретельного аналізу дослідники доходять висновку про містифікацію історії з упівським замахом. Як альтернативне пропонується таке пояснення: повстанці дійсно здійснили напад на якийсь автомобіль, потім дізналися, що в аварії загинув В. Лютце, та неправильно зіставили ці події². Така інтерпретація добре надається також для історії з нападом на М. Ватутіна. Принципова відмінність між цими випадками полягає в тому, що сутичка, унаслідок якої був поранений М. Ватутін, таки була. Натомість, подібними видаються наслідки намагань командування УПА задекларувати свою причетність до смертей В. Лютце й М. Ватутіна: німецькі каральні акції на Волині й Поліссі влітку 1943 р., очолені фон дем Бах Залевським, і широкомасштабна радянська операція з ліквідації українських повстанців, проведена на Волині та Поліссі навесні 1944 р. (бій під Гурбами 23–25 квітня 1944 р. та ін.).

² Петров И. Две смерти Виктора Лютце [Електронний ресурс]: <http://labas.livejournal.com/815555.html>

Уперше про участь вояків УПА («бандерівців») в обстрілі штабної колони М. Ватутіна, без зазначення точних дати і місця події, розповів у своїх мемуарах Г. Жуков³. Згодом більш розлогу розповідь про поранення радянського генерала оприлюднив безпосередній учасник подій, член військової ради 1-го Українського фронту К. Крайнюков⁴, у спогадах, виданих 1978 р., уже після його смерті⁵. Саме він указав місце й дату сутички — с. Милятин, 29 лютого 1944 р.

Сплески дослідницького інтересу до цієї теми впродовж наступних тридцяти років синхронізуються з оприлюдненням нових джерел. У 1991 р. вперше було опубліковано добірку документів про поранення і смерть М. Ватутіна з фондів тодішнього архіву ЦК Компартії України⁶. Серед них і надзвичайно важливе для здійснення повноцінної історичної реконструкції джерело — доповідна записка начальника управління контррозвідки НКО «Смерш» 1-го Українського фронту М. Осетрова⁷ секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову про обставини нападу українських націоналістів на командуючого військами фронту М. Ватутіна та заходи щодо ліквідації існуючих формувань УПА

³ Жуков Г. Воспоминания и размышления. – Москва: АПН, 1969. – С. 487.

⁴ Крайнюков Костянтин Васильович (1902–1975 рр.) — політпрацівник, генерал-полковник (1965 р.). У Червоній армії — з 1919 р. Із жовтня 1943 р. — член військової ради 1-го Українського фронту. У 1950–1969 рр. — заступник начальника Генштабу з політичної частини. У 1953 р. недовго очолював Головне політуправління радянської армії. Автор мемуарів «Зброя особливого роду» (1978, посмертно).

⁵ Крайнюков К. Оружие особого рода / Лит. запись А. Верховлетова. – 2-е изд. – Москва: Мысль, 1984. – 591 с. [Електронний ресурс]: http://www.e-reading.org.ua/chapter.php/127742/13/Kraiinyukov_-_Oruzhie_osobogo_roda.html

⁶ Поранення і смерть М.Ф. Ватутіна / Публ. А. Кентія // Укр. істор. журн. – 1991. – № 11. – С. 79–88; № 12. – С. 66–73.

⁷ Осетров Микола Олексійович (1905–07.11.1992) — генерал-лейтенант, уродженець м. Іркутська. В органах держбезпеки з 1939 р. У 1941 р. як заступник начальника ОВ НКВС СРСР керував розслідуванням справи командуючого Західним фронтом Д. Павлова. Із 17.11.1943 р. по червень 1945 р. — начальник ВКР «Смерш» 1-го Українського фронту. Звільнений з органів КДБ 15.11.1955 р. за службовою невідповідністю.

від 6 березня 1944 р., продубльована пізніше в ряді інших документальних видань⁸.

У 2002–2007 рр. у новій, київській, серії «Літопису УПА» було вміщено декілька документів із Центрального державного архіву громадських об'єднань України і Галузевого державного архіву Служби безпеки України, які висвітлюють історію поранення М. Ватутіна. До четвертого тому «Літопису УПА», окрім доповідної М. Осетрова, увійшла також довідка начальника відділу контррозвідки «Смерш» 13-ї армії М. Александрова⁹ про затримання учасника боївки «Зеленого», котрий дав свідчення про обставини нападу українських повстанців на М. Ватутіна¹⁰. Цим учасником, заарештованим 5 березня 1944 р., був Г. Ундіріс¹¹.

У дев'ятому томі «Літопису УПА» вперше оприлюднено інформацію про поранення М. Ватутіна з протилежного — повстанського — боку¹². Вона наявна у протоколах допитів захоп-

⁸ Літопис УПА: Нова серія. – Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ: 1943–1959. – Кн. 1: 1943–1945 / Упор. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – К.; Торонто: Літопис УПА, 2002. – С. 193–195; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: Документы: в 2 т. – Т. 2: 1944–1945 / Под ред. А. Н. Артизова. – Москва: РОССПЭН, 2012. – С. 75–77.

⁹ Александров Макарий Павлович (1906–1960) — уродженець м. Санкт-Петербурга. В органах держбезпеки з 1933 р. У 1942–1946 рр. — начальник ОВ НКВС – ВКР «Смерш» 13-ї армії. Звільнений 05.10.1954 р.

¹⁰ Літопис УПА: Нова серія. – Т. 4. – С. С.226–228; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. – Т. 2. – С. 71–72 (архівна легенда недостовірна).

¹¹ Ундіріс Григорій Васильович (15.09.1923–30.05.1944) — уродженець і мешканець с. Сіянци Острозького р-ну, українець, б/п, із селян, 3 класи освіти, не судимий. Із листопада 1943 р. — боець сотні УПА «Зеленого» (псевдо «Бистрий»). Затриманий 05.03.1944 р. біля с. Садки Острозького р-ну. Учасник обстрілу штабної колони 1-го Українського фронту 29.02.1944 р. між селами Милятин і Сіянци. Військовим трибуналом 13-ї армії 18 травня 1944 р. засуджений до розстрілу. Вирок виконано 30 травня. Реабілітований згідно з постановою Рівненського обласного суду від 15.09.1993 р.

¹² Літопис УПА: Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих ра-

лених радянськими органами держбезпеки керівників ОУН і УПА, зокрема Є. Басюка¹³ і Ф. Воробця¹⁴. Посутніми для з'ясування передумов і деталей замаху на М. Ватутіна видаються документи восьмого тому «Літопису УПА», які характеризують діяльність Української повстанської армії та її запілля на Волині, Поліссі й Поділлі в 1944–1946 рр. Особливий інтерес викликають звіт про діяльність з'єднання ім. Хмельницького (коман-

дьянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА: 1944–1945 / Упор. О. Ішук, С. Кокін. – К.; Торонто: Літопис УПА, 2007. – С. 111–136, 651–706.

¹³ Басюк Євген Михайлович («Чорноморець», «Компанієць»), 1922 р.н., уродженець с. Хорів Острозького р-ну, українець, б/п, із селян, закінчив семирічну школу. Брав участь у боях за Карпатську Україну, навчався в німецькій офіцерській школі, із 1943 р. – начальник штабу з'єднання УПА «Холодний Яр». Захоплений 07.09.1944 р. Острозьким райвідділом НКДБ під час проведення чекістсько-військової операції у с. Хорів. Перейшов на бік радянської влади, активно боровся проти ОУН і УПА. 19.11.1949 р. Особливою нарадою при МДБ СРСР засуджений до 25 років ВТТ. Покарання відбував у Степовому і Піщаному таборах. Звільнений за рішенням комісії Президії Верховної Ради СРСР 28.05.1956 р. Реабілітований Прокуратурою УРСР 10.09.1991 р.

¹⁴ Воробець Федір Васильович («Верещак[а]», «Волинець», «Глід», «Денис», «Шигуніч», «Дмитро», «Дуб», «Зелений», «Корнійчук», «Кривий», «Олекса», «Степан», «Устим», «Шахтар») (1922–1959) — уродженець с. Горожанка Монастирського р-ну Тернопільської обл., українець, із селян, закінчив Станіславську гімназію. Із початку німецько-радянської війни як функціонер ОУН діяв на Рівненщині, Пінщині, Житомирщині. Від травня 1943 р. – керівник групи УПА-Схід та підпілля ОУН у Київській і Житомирській обл., згодом — крайовий провідник ОУН на південно-східних українських землях та керівник військової округи УПА «Тютюнник». Захоплений пораненням 15.01.1946 р. спецгрупою УНКВС під час бою у с. Ботинь Теремнівського р-ну Волинської обл. Виступав на мітингах перед населенням, засуджуючи діяльність ОУН і УПА. 28.03.1947 р. військовий трибунал військ МВС Київської обл. засудив Ф. Воробця до розстрілу, однак 7 серпня Військова колегія ВС СРСР замінила цей вирок на 25 років таборів. Помер в Озерлагу 02.02.1959 р. За висновком Генпрокуратури України від 21.03.1994 р. Ф. Воробця визнано таким, що засуджений обґрунтовано й реабілітації не підлягає.

дир Я. Яковлів [«Юрко»]¹⁵) від 25 вересня 1944 р. і короткі описи боїв підрозділів УПА за 1944–1945 рр.¹⁶

За останні десять років з'явилися десятки наукових¹⁷ і публіцистичних¹⁸ студій, в яких аналізуються причини та обставини поранення й смерті М. Ватутіна. Частина з цих праць спираються винятково на мемуарні джерела радянського періоду, тому, попри намагання їх авторів по-новому переосмислити стару джерельну базу, ніяк не прояснюють події, що сталися в околицях сіл Милятин, Михалківці, Садки, Сіянці, Тесів в останній день лютого високосного 1944-го року. Інші автори, надто

¹⁵ Яковлів Яків («Кватиренко», «Юрко») (1918–1946) — у 1944 р. командир з'єднання «Хмельницький» (група «Тютюнник», ЗГ «44»). 1946 р. — референт тимчасового проводу Південно-Східного краю («Степ», «Схід»). Поручник УПА від 24.04.1945 р.

¹⁶ Літопис УПА: Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля: 1944–1946: Документи і матеріали / Упор. О. Вовк, С. Кокін. – К.; Торонто: Літопис УПА, 2006. – С. 982–985, 1168–1195.

¹⁷ Веденєв Д. Як загинув Микола Ватутін? Документальна правда про поранення, лікування та смерть [Електронний ресурс]: <http://www.istpravda.com.ua/research/4d02ae5fb0dfd/>; Веденєв Д., Шевченко С. Гибель Ватутіна: факты и версии // Еженедельник 2000. – 2004. – № 8 (209). – 20–26 февраля; Гогун А. Как погиб генерал Ватутин // Посев. – 2004. – № 5 (1520); Марчук І., Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го. – Рівне, 2008. – 172 с. та ін.

¹⁸ Горишняк В., Нагноный Я. «За эвакуацию раненого генерала мы были удостоены медали “За отвагу”» [Електронний ресурс]: <http://fakty.ua/98821-quot-za-evakuaciyu-ranenogo-general-a-vatutina-my-byli-udostoeny-medali-quot-za-otvagu-quot>; Гришин Н. Загадка гибели генерала Ватутіна [Електронний ресурс]: http://www.duel.ru/200251/?51_6_3; Журахов В. Тайна гибели Николая Ватутіна [Електронний ресурс]: <http://belstory.ru/goroda/belgorod/tayna-gibeli-nikolaya-vatutina.html>; Мещеряков В. Тайна гибели Ватутіна: Дороги, которые мы выбираем [Електронний ресурс]: <http://liewar.ru/content/view/176/11/>; Солодовник О., Левин А. Официальная версия гибели генерала Ватутіна не соответствует действительности? [Електронний ресурс]: <http://www.epochtimes.ru/content/view/5496/34/>; Ткачук О. Хто вбив генерала Ватутіна? [Електронний ресурс]: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/05/5/4960514/>; Як загинув генерал Ватутін? // Рідний край (Гоща). – 2010. – 19 червня та ін.

довірявшись нещодавно віднайденим свідченням керівників «Смершу» чи повстанських структур, виявились дезорієнтованими внаслідок суперечливого характеру цих даних.

За мету нашої розвідки ставимо спробу зорієнтуватись у часі й на місцевості та ідентифікувати учасників замаху проти М. Ватутіна (інакше кажучи, відповісти або ж скорегувати відповідь на запитання: «Коли? Де? Хто?»), спираючись як на відомі та нововіднаведені джерела, так і на встановлене попередниками.

Найпростіше сьогодні відповісти на питання: «Коли?». Спогади супутників М. Ватутіна — члена військової ради К. Крайнюкова, особистого водія командуючого фронтом А. Кабанова, доповідні записки контррозвідників М. Осетрова й М. Александрова, з одного боку, та учасника перестрілки, упівця Г. Ундіра, з іншого, указують, що сутичка сталась увечері 29 лютого 1944 р. Певні розходження наявні лише щодо точного часу події: за К. Крайнюковим це 18 год. 50 хв., за М. Осетровим — 19 год.

Водночас командування повстанців оперувало зовсім іншою датою акції, унаслідок якої було поранено М. Ватутіна. У протоколі допиту керівника військової округи УПА «Тютюнник» Ф. Воробця, проведеного 23 березня 1946 р. старшим слідчим УББ МВС УРСР лейтенантом Швидким, як дата «вбивства командуючого фронтом — генерала Ватутіна» вказано квітень 1944 р.¹⁹ У переліку бойових дій М. Свистуна («Ясена»)²⁰, складеному в 1945 р., зазначено, що підпорядкований йому відділ «знищив почот генерала Ватутіна», а його самого важко поранив 20 квітня 1944 р.²¹ На нашу думку, із цього випливає очевидний висновок: ані Ф. Воробець, ані М. Свистун, ані інші командири УПА не знали, коли насправді було поранено М. Ватутіна, тому прив'язали це до повідомлення про його

смерть і похорони (відповідно 15 і 17 квітня 1944 р.). Звідси очевидне й те, що керівництво УПА не було причетне до планування та здійснення замаху на М. Ватутіна.

Місцем нападу «з легкої руки» К. Крайнюкова було визначене с. Милятин. На цей населений пункт указував у доповідній записці М. Хрущову від 6 березня 1944 р. також М. Осетров. Обидва були людьми прийшлими, на місцевості орієнтувалися за картою, де могли бути позначені лише деякі села. Уродженець Милятина, український поет О. Стефанович, перебуваючи 1925 р. у Празі, написав у вірші «Спогад»:

*Дорога рівна така, гладка...
Минули Тесова хатки,
Й не зоглядівся, коли Садки
Свої розкинули садки.*

Начальник відділу контррозвідки «Смерш» М. Александров, який 3 березня 1944 р. з оперативною групою був направлений у район с. Милятин для «вилучення учасників бандгруп», згодом указав, що засідку було влаштовано на шляху з с. Тесів, у районі Милятинських хуторів. Насправді, на шляху Гоща–Острог після Тесова лежить с. Сіянці (Милятин знаходиться дещо збоку, на захід, Садки — східніше). На нашу думку, саме у Сіянях і відбулася сутичка. Очевидний доказ цьому — участь у ній майже винятково уродженців саме цього села.

Варто наголосити, що маршрут руху штабної колони командуючого 1-м Українським фронтом увечері 29 лютого 1944 р., який орієнтовно можна визначити так: Рівне — Біла Криниця — Антопіль — Бабин — Горбаків — Гоща — Хрінів — Тесів — Сіянці — Милятин (збоку) — Мощаниця — Бадівка — Вільбівне — Нетішин — Старий Кривин — Колом'є — Крупець — Славута, було обрано аж ніяк не випадково, попри твердження К. Крайнюкова²². Саме цією дорогою напередодні М. Ватутін без пригод потрапив зі Славuti до Рівного, чому маємо підтвердження

¹⁹ Літопис УПА: Нова серія. — Т. 9. — С. 703.

²⁰ Свистун Микола («Ясен», «Ясень») (1912–1944) — у 1944 р. командир з'єднання «Холодний Яр», провідник 1-ї Київської округи, шеф військового штабу УПА-Південь. Майор УПА від 24.04.1945 р.

²¹ Літопис УПА: Нова серія. — Т. 8. — С. 1169.

²² Крайнюков К. Оружие особого рода [Електронний ресурс]: http://www.e-reading.org.ua/chapter.php/127742/13/Kraiinyukov_-_Oruzhie_osobogo_rod.html

М. Осетрова²³ і водія командуючого — А. Кабанова²⁴. Тому вибір аналогічного зворотного маршруту видається цілком логічним і передбачуваним.

Перш, ніж спробувати персоніфікувати ймовірних учасників сутички, в якій було поранено М. Ватутіна, наведемо окремі оцінки її характеру, що моделюють параметри відповіді на запитання: «Хто?».

«Ця трагічна подія стала наслідком збігу ряду нез'ясованих обставин, які можна було б передбачити»²⁵.

«Бій у Милятині був швидкоплинним, неорганізованим, спонтанним для обох сторін, звичайна сутичка, яка спричинила тяжкі наслідки»²⁶.

«Швидше за все, це був не бойовий підрозділ УПА, а місцева самооборона»²⁷.

Телерадіокомпанія «Мир Белогорья» (м. Белгород, Російська Федерація) до 70-річчя танкової битви під Прохорівкою (відзначатиметься в липні 2013 р.) працює над фільмом-розслідуванням про загибель М. Ватутіна з робочою назвою «За залізною завісою замаху»²⁸. Публікація консультанта стрічки — В. Журахова «Таємниця загибелі Миколи Ватутіна» містить коментар інтернет-користувача:

«Ніякої таємниці немає. Усе це збіг обставин»²⁹.

Симптоматичною видається відповідь на коментар, надаючи редакцією сайту «Летописи Белогорья»:

²³ Літопис УПА: Нова серія. – Т. 4. – С. 193.

²⁴ Горишняк В. Указ. соч.

²⁵ Поранення і смерть М. Ф. Ватутіна / Публ. А. Кентія // Укр. істор. журн. – 1991. – № 11. – С. 80.

²⁶ Веденєєв Д. Як загинув Микола Ватутін?..

²⁷ Ткачук О. Хто вбив генерала Ватутіна?

²⁸ Мир Белогорья раскроет тайну гибели Николая Ватутіна [Електронний ресурс]: http://mirbelogorya.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=3779:q-q-&catid=62:news-company&Itemid=115

²⁹ Журахов В. Тайна гибели Николая Ватутіна...

«Можливо, це і збіг обставин, але на сьогоднішній день жодне офіційне джерело не назвало прізвища тих, хто був виконавцями й організаторами бандитського нападу на генерала армії М.Ф. Ватутіна. Також невідомо, що стало з цими людьми. Мається на увазі, чи понесли вони покарання. Причетність німецької розвідки абвер до цього замаху також є таємницею за сімома печатками. Терористична діяльність бойовиків УПА здійснювалася під контролем фашистських спецслужб»³⁰.

Маємо скепсис щодо меседжу, котрий відображає певний сегмент сучасної історіографії Другої світової війни, нібито УПА не воювала з РСЧА, а тільки з НКВС. Водночас не менший скепсис маємо щодо советського, за своєю суттю, твердження про

«терористичну діяльність бойовиків/бандитів УПА, що здійснювалася під контролем фашистських спецслужб».

Взаємостосунки УПА і РСЧА одним реченням не охопиш, та все ж були напади повстанців на червоноармійців і накази не чинити їх; були повстанські листівки, адресовані радянським військовослужбовцям, і викрадення поодиноких солдатів і офіцерів; було залучення РСЧА до спецоперацій проти УПА і допомога червоноармійців упівцям інформацією та амуніцією etc.

На нашу думку, зіперту на аналіз доступних сьогодні документів, у тому числі свідчень безпосередніх учасників сутички поблизу с. Сіянци, загибель М. Ватутіна не була ані спецоперацією чекістів, ані абверу, а лише локальним епізодом збройного протистояння між радянською владою і західноукраїнським населенням у процесі запровадження в регіоні комуністичного режиму.

До такого висновку спонукають дані з архівно-кримінальних справ мешканців с. Сіянци, причетних до акції 29 лютого 1944 р., і найперше — Г. Ундіра. Він був захоплений і допитаний співробітниками «Смершу» 5 березня 1944 р. Пізніше його розповідь за протоколювали слідчий відділу контррозвідки «Смерш» 13-ї армії капітан Чуксін і старший слідчий цього ж відділу капітан Вайнштейн.

³⁰ Журахов В. Тайна гибели Николая Ватутіна...

Зокрема, на допиті 19 квітня 1944 р. Г. Ундір повідомив, що належав до сотні І. Фурманчука («Зеленого»), 1920 чи 1921 року народження, мешканця с. Михалківці Острозького району. Упродовж січня – лютого 1944 р. ця група здійснила три напади на військовослужбовців РСЧА. Один раз, наприкінці січня, обстріляли чотирьох червоноармійців у с. Михалківці, відбивши в них гармату і четвірку коней. Другий раз, на початку лютого, відкрили вогонь по шести фурманках із військовослужбовцями, які прибули в с. Михалківці з метою повернути втрачену гармату. Третій раз обстріляли вісьмох військовиків, котрі їхали верхи з Михалківців у Дубинці³¹.

29 лютого 1944 р. група «Зеленого» мала три сутички з червоноармійцями. Спочатку, між Милятином і Сіяннями, було захоплено частину військового обозу — чотири фурманки, дві з яких виявилися завантаженими мінами, а решта — порожніми. Згодом, під вечір, обстріляли вантажівку, водій якої втік. Далі у протоколі допиту записано:

«Через 15–20 хвилин після того, як нами була обстріляна ця вантажна машина, зі сторони села Тесова з'явилися чотири легкові машини. По цих машинах ми дали вогонь із гвинтівки, три задніх машини повернулись, передня машина зупинилась і з неї вийшли декілька людей і побігли в напрямку с. Тесова, хто їздив у цих легкових автомашинах я не знаю. Скільки чоловік було вбито чи поранено під час цього нападу я не можу сказати, оскільки знаходився від машин далеко»³².

Подібний запис міститься у протоколі закритого судового засідання військового трибуналу 13-ї армії від 18 травня 1944 р. під головуванням полковника юстиції А. Устюжанинова:

«У цей же день ми помітили, їдуть із села Тесова 4 легкових автомашини, ми їх обстріляли й одну автомашину вивели з ладу, яка була ними кинута, а решта 3 легкових машини від нас зникли. Убитих у цій автомашині нікого не було, її на 2-й день взяли червоноармійці. До підбитої легкової автомашини

ни я не підходив, а підходили інші особи з сотні і сказали нам, що в ній нікого вони не виявили, правда це чи ні, не знаю. Легкові машини обстрілювали приблизно 50–60 чоловік»³³.

У вирокі військового трибуналу щодо Г. Ундіра з'явилось уточнення про пасажирів легковиків — офіцерів РСЧА, у т. ч. поранених:

«Ундір разом із бандою [...] у цей же день обстріляли чотири легкових автомашини, в яких їхали офіцери Червоної армії, у результаті чого в передній автомашині були поранені»³⁴.

У поданні військовій раді 1-го Українського фронту від 24 травня 1944 р. заступника голови військового трибуналу фронту полковника юстиції С. Ждана³⁵ і військового прокурора фронту полковника юстиції Б. Шавера³⁶ про затвердження до виконання вироку Г. Ундірові вказано належність легковиків:

«Потім були обстріляні чотири легкові автомашини з офіцерами Червоної армії, в одній з яких були поранені. Є підстави припускати, що ці чотири машини належали штабові Першого Українського фронту»³⁷.

На останньому з цитованих документів під словами «затверджую, 25/5» стоїть підпис члена військової ради фронту К. Крайнюкова. Тобто, той мав знати подробиці слідчої справи повстанця, долю якого вирішив своєю резолюцією від 25 трав-

³³ ГДА СБ України, Рівне, спр. П-15903, арк. 29.

³⁴ Там само, арк. 31.

³⁵ С. А. Ждан у період «Великого терору» 1937–1938 рр. був членом Військової колегії Верховного Суду СРСР, брав участь та головував на виїзних сесіях ВК ВС у різних регіонах СРСР, де ухвалювалися численні смертні вирoki, у т. ч. за списками.

³⁶ Шавер Борис Матвійович (1908–1951) — один із піонерів радянської криміналістики, автор підручників «Криміналістика» для юридичних вишів (1939 р.) і шкіл (1940, 1945, 1949, 1950 рр.), «Керівництва з розслідування злочинів» (1941 р.). Працював слідчим з особливо важливих справ, начальником слідчого відділу Прокуратури СРСР, під час війни — військовий прокурор ряду фронтів.

³⁷ ГДА СБ України, Рівне, спр. П-15903, арк. 35.

³¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), Рівне, спр. П-15903, арк. 11 зв.

³² Там само, арк. 12.

ня (Г. Ундір був розстріляний 30 травня 1944 р.)³⁸. Ці подробиці — що в обстрілі штабної колони брали участь 50–60 осіб (хоча пригадати згодом Г. Ундір зміг лише вісьмох із них, не рахуючи себе), що озброєні вони були лише гвинтівками, що до складу колони входили лише чотири легковики — явно суперечили інформаціям, поданим «нагору» К. Крайнюковим, М. Осетровим, М. Александровим та ін. Вони рапортували про 300–350 (К. Крайнюков), 100–120 (М. Осетров), 80–90 (М. Александров) учасників нападу, про наявність однієї вантажівки з охороною в ескорті М. Ватутіна (М. Александров), про те, що «банда “Зеленого”» мала на озброєнні, окрім сотні гвинтівок, 28–30 кулеметів, 8–10 станкових кулеметів, 15–20 автоматів та 1 тридюймову гармату (М. Александров).

На допиті 6 травня 1944 р. Г. Ундір назвав учасників нападів на військовослужбовців Червоної армії з сотні І. Фурманчука («Зеленого»). Окрім командира це були Юзипчук Федір Степанович, 1924 р.н.³⁹, Овсіюк Іван Пилипович, 1924 або 1925 р.н.⁴⁰, Савчук Мойсей Потапович, 1924 р.н.⁴¹, Дацюк Дмитро Семено-

³⁸ ГДА СБ України, Рівне, спр. П-15903, арк. 37.

³⁹ Учасник Другої світової війни у складі радянської армії, загинув у м. - Варшава (Книга Пам'яті і Слави Волині. – Т. 6: Острозький район. – Рівне: Формат-А, 2004. – С. 379).

⁴⁰ *Овсіюк Іван Пилипович*, 1927 р.н., уродженець і мешканець с. Сіянци Острозького р-ну, українець, б/п, із селян, 4 класи освіти, не судимий. Член Юнацтва ОУН с. Сіянци. Затриманий 08.03.1944 р. у схроні в с. Хрінів Острозького р-ну 8-ю резервною заставою 2-го батальйону 16-го прикордонного полку військ НКВС. Засуджений військовим трибуналом військ НКВС Рівненської обл. 17.07.1944 р. на 10 років виправно-трудоих таборів і 5 років позбавлення прав із конфіскацією майна. Звільнений 07.08.1952 р. Реабілітований обласною прокуратурою Рівненської області 27.07.1993 р.

⁴¹ *Савчук Мойсей Потапович*, 1927 р.н., уродженець і мешканець с. Сіянци Острозького р-ну, українець, б/п, із селян, 4 класи освіти, не судимий. Член Юнацтва ОУН с. Сіянци («Лобода»). Затриманий 08.03.1944 р. у схроні в с. Хрінів Острозького р-ну 8-ю резервною заставою 2-го батальйону 16-го прикордонного полку військ НКВС. Засуджений військовим трибуналом військ НКВС Рівненської області 17.07.1944 р. на 10 років виправно-трудоих таборів і 5 років позбавлення прав із

вич, 1924 чи 1925 р.н., Шевчук Дмитро Якимович, 1918 або 1919 р.н.⁴², Калишнюк Андрій Миколайович, 1920 р.н.⁴³, Кіричук Роман Захарович, 1918 р.н.⁴⁴ Усі вони народилися й мешкали в с. Сіянци.

М. Савчук та І. Овсіюк були затримані 8 березня 1944 р. у схроні у с. Хрінів Острозького району бійцями 8-ї резервної застави 2-го батальйону 16-го прикордонного полку військ НКВС⁴⁵. На допиті 20 березня І. Овсіюк повідомив, що 7 березня, за наказом і з участю ройового Леляха Дмитра, вони — Савчук Мойсей, Овсіюк Іван, Шевчук Дмитро (всі заарештовані) та Юзипчук Федір пішли у с. Хрінів «до керівника УПА по кличці “Довбуш” для здачі гвинтівок», після цього Д. Лелях і Ф. Юзипчук повернулися додому, а решта залишилися у Хрініві, де й були затримані під час облави 8 березня 1944 р.⁴⁶ Уже 17 липня того ж року засуджені військовим трибуналом військ НКВС Рівненської області на 10 років таборів і 5 років позбавлення прав із конфіскацією майна кожен⁴⁷.

конфіскацією майна. Звільнений 24.04.1956 р. Реабілітований прокуратурою Рівненської обл. 16.06.1992 р. Мешкає у с. Посягва Гощанського р-ну Рівненської обл.

⁴² Можливо, ідеться про *Шевчука Дмитра Семеновича*, 1927 р.н., уродженця і мешканця с. Сіянци Острозького р-ну, українця, б/п, із селян, малописьменного, не судимого. В УПА — з червня 1944 р. («Грім»). Арештований 23/26.09.1944 р. Острозьким РВ НКВС. Засуджений військовим трибуналом військ НКВС Рівненської обл. 10.01.1945 р. на 20 років каторжних робіт і 5 років позбавлення прав із конфіскацією майна. Ухвалою Президії Верховної Ради СРСР від 11.05.1956 р. міра покарання знижена до 12 років таборів. Звільнений 18.06.1956 р. з Воркутлагу. Реабілітований прокуратурою Рівненської області 13.12.1993 р.

⁴³ Очевидно, *Калішнюк Андрій Миколайович*. Був ув'язнений, загинув у таборах (див.: Книга Пам'яті і Слави Волині. – Т. 6: Острозький район. – С. 373).

⁴⁴ Очевидно, *Кіричук Роман Хомович*. Був ув'язнений, подальша доля невідома (див.: Там само. – С. 375).

⁴⁵ ГДА СБ України, Рівне, спр. П-13407, арк. 4, 13.

⁴⁶ Там само, арк. 14 зв. – 15.

⁴⁷ Там само, арк. 29.

Вірогідно, долю М. Савчука та І. Овсіюка вирішило те, що їхню справу розслідував Острозький оперативний сектор НКДБ, а не відділ контррозвідки «Смерш» 13-ї армії. Тому їм удалося приховати свою участь у сутичці 29 лютого, отримавши покарання за належність до Юнацтва ОУН. М. Савчук відбував термін в Інті, де одружився з уродженкою с. Посягва Гоцанського району А. Бояр. 16 травня 1974 р. родина переїхала до Посягви. Уже в 2000-х рр. він розповів місцевим краєзнавцям, що воював у санітарному відділі сотні, бійці якої смертельно поранила генерала М. Ватутіна⁴⁸.

Д. Шевчук, який фігурував у свідченнях Г. Ундіра, М. Савчука та І. Овсіюка, під час затримання намагався втікати і був поранений чи то у праву руку, чи то в ногу. У нього вилучили російську гвинтівку і 30 набоїв⁴⁹. Під час допитів, що провадилися аж у вересні–листопаді 1944 р. в Острозькому райвідділі НКВС, свою участь в УПА не заперечував, але постійно наголошував, що «записався в банду у червні 1944 р.»⁵⁰.

За його словами, у сільській боївці було 10 осіб: її комендант Лелях Дмитро Якимович («Мороз»)⁵¹ та рядові Жук Грицько Герасимович («Береза»), Клочко Олексій («Сагайдачний»), Соловенький Микита Іванович, Мересюк (Марисюк) Петро Онопрійович («Філя»), Мересюк (Марисюк) Іван Васильович («Морс»), Мересюк (Марисюк) Давид («Дуб»), Мересюк (Марисюк) Василь Григорович («Сокил»), Чернецький Іван Миронович («Невдома»), Мушчук (Мощук) Арсеній Леонович («Чорний»)⁵² — усі мешканці Сіянци. Жили вдома, у деяких були сховища. Зокрема, у Г. Жука (під хатою, вхід біля печі, піднімалася дошка і далі спуск вниз), Клочка (у садку, вхід із погребу)⁵³.

⁴⁸ Мельничук А., Мельничук В. Посягва: Історія одного села: Історико-краєзнавчий опис. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – С. 73.

⁴⁹ ГДА СБ України, Рівне, спр. 17321, арк. 158, 203.

⁵⁰ Там само, арк. 157.

⁵¹ Станичний ОУН с. Сіянци, загинув (див.: Книга Пам'яті і Слави Волині. – Т. 6: Острозький район. – С. 375).

⁵² Боєць УПА, доля невідома (див.: Там само. – С.376).

⁵³ ГДА СБ України, Рівне, спр. 17321, арк. 157–158.

Отже, обстріл штабної колони М. Ватутіна 29 лютого 1944 р. здійснили бійці місцевої самооборонної сотні УПА чи боївки ОУН, бій був спонтанним, його учасники не знали, хто їхав в обстріляних легковиках, а довідавшись чи здогадавшись за реакцією радянських каральних органів, що це був воєначальник високого рангу, спробували зникнути, заховатися, відвести від себе підозру.

На нашу думку, керівництво ОУН та УПА, дізнавшись про напад і його наслідки, спробувало задекларувати свою причетність до акції, а згодом надало цьому епізоду протистояння з радянською владою канонічного характеру. Як наслідок, замах на М. Ватутіна підпіллям було міфологізовано, що породило різноманітні вигадки та інтерпретації.

До таких висновків ми дійшли, ретельно розглянувши свідчення заарештованих у 1944–1948 рр. окремих керівників ОУН і УПА та рядових повстанців. Так, на допитах 28–29 вересня 1944 р., що їх проводили начальник відділу 2-го управління НКДБ УРСР майор держбезпеки Мазін та підполковник держбезпеки С. Карін⁵⁴, захоплений перед тим начальник штабу з'єднання УПА «Холодний Яр» Є. Басюк порахував «себе зобов'язаним повідомити деякі деталі смерті генерала Ватутіна». Із його слів, у лютому–березні 1944 р. керівник СБ крайового проводу ОУН «Смок» викликав до себе весь склад підпорядкованих йому боївок. Одна з них, зі Славутського району під командою «Примака» (загальною чисельністю до 20 чол.), надорозі між селами Сіянци та Милятин випадково наштовхнулася на чотири легкових автомашини. Цитуємо далі за текстом допиту Є. Басюка:

«Офіцери Червоної армії, що знаходилися в автомашинах, обстріляли їх. Від несподіванки всі учасники боївки розбіглися в різні сторони, а 4 чоловіки з них потрапили в таку обстановку,

⁵⁴ Даниленко-Карін Сергій Тарасович (1898–1985) — співробітник радянських органів держбезпеки, учасник численних операцій 1920–1940-х рр., спрямованих проти петлюрівських, оунівських та упівських формувань. Автор спогадів і книг, метою яких було викриття «українського буржуазного націоналізму» (див.: Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. – К., 1972).

за якої втікати їм було нікуди і вони прийняли бій. У результаті перестрілки дві автомашини були підбиті, і на одній з них у шинелі було виявлено документи на ім'я генерала Ватутіна».

Документи передали М. Козакові («Смокові»), а за кілька днів усю боївку «Примака» було оточено й знищено бійцями Червоної армії в районі Хорівських хуторів⁵⁵.

На допитах 23–28 лютого 1946 р., проведених начальником 3-го відділу УББ НКВС УРСР майором Співаковським, керівник військової округи УПА «Тютюнник» Ф. Воробець повідомив, що, згідно з директивами центрального і крайового проводів ОУН, він давав указівки підпорядкованим йому формуванням ОУН та УПА влаштовувати засади й знищувати військовослужбовців Червоної армії, співробітників НКВС–НКДБ, радянсько-партійних працівників. Виконуючи вказівки Ф. Воробця, підрозділи ОУН і УПА

«провели ряд засідок і вбивств, зокрема шляхом обстрілу проїжджаючих дорогами машин».

Однією з таких акцій став замах на командуючого 1-м Українським фронтом. Про «вбивство тов. Ватутіна» першим Ф. Воробцеві нібито доповів у червні 1944 р. курінний УПА Я. Яковлів («Юрко»), якому, своєю чергою, про це стало відомо зі слів сотенного В. Кирика-Петрука («Деркач»)⁵⁶. Останній «особисто розмовляв» з «учасником убивства» жителем с. Михалківці Острозького району Андрієм Трохимчуком («Чумаком»)⁵⁷. За даними «Деркача» і з отриманого звіту надрайонного провідника «Ворона» Ф. Воробець довідався, що боївки СБ сіл Михалківці та Сіянци (від 17 до 27 осіб, озброєних гвинтівками і одним-двома кулеметами) вирішили влаштувати на дорозі Гоща–Острого, поблизу с. Сіянци, засідку на проїжджаючі машини. Помітивши декілька легковиків, вони відкрили вогонь, підбив-

⁵⁵ Літопис УПА: Нова серія. – Т. 9. – С. 135–136.

⁵⁶ *Кирик-Петрук Володимир* («Деркач») (1918–1946) — у 1944–1946 рр. командир кавалерійського підрозділу, відділу особливого призначення Гощанського району, охорони (почту) командування ЗГ «44». Лейтенант Червоної армії, хорунжий УПА.

⁵⁷ Книга Пам'яті і Слави Волині. – Т. 6: Острозький район. – С. 272.

ши один з автомобілів, решта повернули назад. Як повідомив Ф. Воробцеві «Юрко», з підбитої автівки

«нібито якогось пораненого військовослужбовця перенесли в іншу машину»,

а в ній самій члени боївки знайшли документи й шинель, «за якою впізнали, що в машині знаходився генерал».

Розібравши документи, Гощанський районний відділ СБ з'ясував, що цим генералом був М. Ватутін. Таку ж інформацію подав провідник Рівненського району «Гриць»⁵⁸.

На запитання, куди поділися документи і шинель М. Ватутіна, Ф. Воробець відповів:

«Документи були передані зв'язковими для передачі мені, однак у Гощанському районі, під час операції вони були вбиті чи захоплені НКВС, разом із документами Ватутіна. Що стосується шинелі, то я знаю, що боївка СБ її подарувала інтендантові куреня групи “Богун”, я зараз не пам'ятаю псевда курінного і не знаю псевда цього інтенданта, але він носив цю шинель»⁵⁹.

Аргументовано відреагував на «історію з втратою генеральської шинелі й документів» особистий водій командуючого фронтом А. Кабанов, закликавши «не вірити в казки» на кшталт тих,

«ніби Ватутін під час перестрілки “посіяв” не тільки свою шинель, але й службові документи. Якби таке трапилося, навряд чи нас (я маю на увазі тих, хто виявився з Ватутіним у тій перестрілці), стали б нагороджувати медаллю “За відвагу”. За такі справи, самі розумієте, можна було й під трибунал загірмити»⁶⁰.

Через рік, 24 лютого 1947 р., той самий Ф. Воробець, допитуваний старшим слідчим УББ МВС УРСР лейтенантом Швидким у присутності заступника начальника відділення УББ МВС УРСР капітана Рабиновича не підтвердив участі «у вбивстві» «Чумака»,

⁵⁸ Літопис УПА: Нова серія. – Т. 9. – С. 693–694.

⁵⁹ Там само. – С. 696.

⁶⁰ *Горішняк В., Нагнойный Я.* Указ. соч.

«оскільки про свою особисту участь він не розповідав, а також про це я не чув і від інших учасників»⁶¹.

У звіті курінного Я. Яковліва від 25 вересня 1944 р. зазначено, що з 7 січня по 24 вересня 1944 р. з'єднання «Хмельницький» мало 24 більших боїв, здійснило 5 більших засідок і 6 акцій⁶², однак жодної інформації про напад на генерала М. Ватутіна тут немає.

В іншому звітно-інформативному документі підпілля від 1945 р. вміщено короткі описи боїв відділів із груп «Богун», «Турів», «Тютюнник», з'єднань груп «33», «44» (УПА-Північ) та УПА-Південь. Зокрема, ідеться про бої відділів під керівництвом командирів «Ясена», «Вира», «Бистрого», «Кузьми», «Кватиренка», «Ворона», «Негуса», «Мисливця», «Чорненка» та ін. У переліку бойових дій «Ясена» зазначено, що підпорядкований йому відділ «Партизана»⁶³ 20 квітня 1944 р. нібито

«знищив почот генерала Ватутіна, а його самого важко ранено. Здобуто таксівку, кулемет, два автомати і багато документів»⁶⁴.

Очевидно, що внесення до звіту запису про таку акцію було спричинено реакцією підпілля на повідомлення про смерть М. Ватутіна.

Яскравим прикладом міфологізації історії з замахом на командуючого 1-м Українським фронтом є доля солдата строкової служби В. Кривульського⁶⁵, причиною арешту і засудження

⁶¹ Літопис УПА: Нова серія. – Т. 9. – С. 705.

⁶² Там само. – Т. 8. – С. 984.

⁶³ *Потопчук* («Партизан») — командир сотні УПА-Південь, учасник бою на Гурбах. 11.10.1945 р. номінований поручником УПА. За одними даними, захоплений на початку серпня 1944 р. у Деражненському районі (див.: Літопис УПА: Нова серія. – Т. 4. – С. 260), за іншими – загинув в Обгівському лісі в листопаді 1944 р. (див.: Там само. – Т. 8. – С. 146).

⁶⁴ Літопис УПА: Нова серія. – Т. 8. – С. 1169.

⁶⁵ *Кривульський Василь Петрович*, 1927 р.н., с. Великий Стидин Деражненського р-ну, українець, б/п, із селян, 3 класи освіти, не судимий, солдат в/ч 62479, м. Хабаровськ. Заарештований 06.11.1948 р., а вже 18.01.1949 р. засуджений військовим трибуналом в/ч 67138 на 25 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах і 5 років позбавлення

котрого в 1949 р. стали поширювані ним серед однополчан розповіді про обставини поранення М. Ватутіна.

На допиті 5 січня 1949 р., який проводив слідчий контррозвідки МДБ військової частини 44245 капітан Шуринов, В. Кривульський розповів:

«Мені відомо, що замах на життя генерала Ватутіна був здійснений бандерівцями в лютому 1944 р. У той час війська Українського фронту, якими командував генерал Ватутін, вели наступальні бої. Коли передові частини вже пройшли, бандерівцям стало відомо, що слідом повинен їхати командуючий фронтом. Знаючи наперед, якою дорогою генерал буде їхати, бандерівці влаштували на ній у лісі засідку, і коли на дорозі з'явилися три–чотири автомашини, однією з яких їхав командуючий, відкрили по них вогонь. У результаті цього бандитського нападу банди бандерівців на генерала Ватутіна останній був бандитами важко поранений, і згодом помер. Ось що мені відомо про це. Засідка була влаштована в 7–8 кілометрах від с. Великий Стидин⁶⁶. Автомашини йшли з м. Степані ... Мені відомо, що у засідці брала участь боївка СБ бандкерівника з кличкою “Осика” (прізвища його не пам'ятаю, житель с. Малий Стидин). “Осика” очолював засідку. Із нашого села, я знаю, був у засідці Вітошко Дмитро Аркадійович. Останній був там поранений у ногу. Хто ще поіменно брав участь у засідці, я не знаю... Я особисто не брав участі в терористичному акті на генерала Ватутіна ... Мені це стало відомо зі слів бандита Вітошка, який брав у засідці безпосередню участь. Із моїх попередніх свідчень слідству відомо, що Вітошко був керівником боївки, в якій я знаходився з осені 1944 р. Одного разу, знаходячись у лісі, ми, бандити, запитали його, де він був поранений. У відповідь на це він розповів нам про те, що я засвідчив вище. Тому Вітошко посилено розшукувався радянськими органами, але не могли його впіймати, т. як не знали, де він переховується... Окрім того, про обставини вбивства Ватутіна мені стало відомо також і з розповідей радянських бійців, які

прав із конфіскацією майна. Помер у місцях відбування покарання 28.05.1955 р. Реабілітований прокуратурою Рівненської області 28.02.1994 р.

⁶⁶ Село Костопільського р-ну Рівненської обл.

зупинялись у селі... Зі слів того ж Вітошка, а також Семенчук Петра мені відомо, що тиждень до замаху на життя Ватутіна бандити полонили одного радянського бійця, який їм розповів усе. Цей боєць потім сам став бандитом. Прізвище цього чоловіка я не знаю, а ім'я забув... Він убитий. Спочатку він був в одній із банд УПА, улітку 1944 року він від бандитів утік і поступив до винищувального загону. Восени 1944 року його ввіймали бандити і вбили»⁶⁷.

Насамкінець констатуємо, що виникнення численних міфів і відвертих спекуляцій навколо замаху та смерті М. Ватутіна призвели до того, що члени його родини вірила й вірить, ніби генерала «вбив Сталін», радянські та прорадянські історики вважали і вважають, що його вбили «прокляті бандерівці», «ура-патріотичні» історики — що «бандерівці вбили велику совєцьку шишку», журналісти рефлексують і повірять, здається, у найдивовижніші версії. Абсолютно байдуже до цього лише загиблим повстанцям (або самообороні), для яких це був звичайний бій, і радянському генералові М. Ватутіну, котрий помер у результаті поранення.

Жив'юк А. Ранение генерала Н. Ватутина: факты и интерпретации

В статье на основе систематизации уже известных и недавно обнаруженных и обнародованных архивных источников проанализирована интерпретация в советской, современной украинской и российской историографиях события, произошедшего 29 февраля 1944 г. — ранения командующего 1-м Украинским фронтом генерала армии Н. Ватутина.

Ключевые слова: 1-й Украинский фронт, Н. Ватутин, Украинская повстанческая армия, контрразведка «Смерш», историография Второй мировой войны.

Zhyviuk A. Wounding of General N. Vatutin: Facts and Interpretations

The article, based on the systematization of known facts and publication of newly discovered archival sources, analyzed interpretation in Soviet, the modern Ukrainian and Russian historiography events that oc-

⁶⁷ ГДА СБ України, Рівне, спр. П-15411, арк. 73–76.

curred on Feb. 29, 1944 — the wounding of the 1st Ukrainian Front commander, Army General N. Vatutin.

Key words: 1st Ukrainian Front, N. Vatutin, the Ukrainian Insurgent Army, counterintelligence service «Smersh», historiography of the Second World War.

Тетяна ПРОНЬ*

Громадська думка польського населення Західної України щодо кордонів і переселення в полі зору радянських органів держбезпеки (1944–1946 рр.)

У статті розглядається діяльність радянських органів держбезпеки щодо спостереження за громадською думкою та реакцією польського населення західних областей України на встановлення повоєнної лінії радянсько-польського кордону і масового переселення їх до Польщі відповідно до Люблінської угоди між урядом Української РСР й Польським комітетом національного визволення.

Ключові слова: громадська думка, польське населення, переселення, Західна Україна.

На завершальному етапі німецько-радянської війни, коли бойові дії велися на прикордонні України й Польщі, долю західноукраїнських земель багато у чому визначала поведінка польського етнічного населення. Це розуміли всі, від кого залежало рішення про радянсько-польське повоєнне розмежування, перш за все керівництво СРСР. Саме ця обставина обумовлювала пильну увагу радянських органів держбезпеки до громадської (суспільної) думки етнічних поляків щодо майбутнього кордону й Люблінської угоди від 9 вересня 1944 р., укладеної між урядами УРСР та Польським комітетом національного визволення (ПКНВ), на підставі якої їх масово переселяли із Західної України в Польщу. Громадська думка населення стала тим

* Пронь Тетяна Михайлівна — кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії Чорноморського державного університету імені Петра Могили.